Hieronymus
Teoria şi practica traducerii textului sacru

Constantin RĂCHITĂ

The paper is an overview of St. Jerome's approach on the translation of the Bible. The author argues that St. Jerome's version of the Holy Scripture is based on the vast cultural experience of the well-known Christian apologist, who favoured three dominant criteria: grammatical, aesthetic and logical. The conclusion is that St. Jerome's work reconciles the classical literary tradition with the theological one.

Adoptarea unui limbaj adecvat traducerii textelor sacre a dat naştere, de-a lungul timpului, unor îndelungate controverse. Dascălii învăţământului creştin au considerat totdeauna că transmiterea mesajului divin credincioşilor, adesea fără pregătire teologică şi fără prea multă ştiinţă de carte, reprezintă o problemă dificilă.

Teoria şi practica autorilor creştini nu au coincis întotdeauna. Dimpotrivă, păreau chiar să se contrazică profund. După cum susţine Hagendahl (1958, apud Banniard 1988: 305 - 322), un dezacord evident între teorie şi practică s-a dovedit în cazul Fericitului Ieronim.

Pentru lumea creştină, Sofronius Eusebius Hieronymus reprezintă întemeietorul filologiei biblice occidentale. Întreaga sa viaţă şi activitate au contribuit decisiv la mai buna cunoaştere între creştinătatea apuseană şi cea răsăriteană. Traducînd din marii teologi greci şi făcîndu-i cunoscuţi în Occident, oferind poporului creştin o versiune accesibilă a învăţăturilor evanghelice, precum şi valoroase exegeze ale acestora, purtînd corespondenţe cu prietenii şi cu adversarii creştinismului, Fericitul Ieronim a fost nu doar cel mai însemnat filolog creştin din perioada patristică latină, ci şi un veritabil liant de consolidare a unităţii pancreştine, ameninţată încă de atunci.

Cea mai importantă realizare a Fericitului Ieronim rămîne revizuirea Scripturii, pe care a tradus-o în limba latină. În raport cu cititorii *Vulgatei*, Fericitul Ieronim s-a confruntat cu acelaşi tip de probleme, ca şi traducătorii Bibliei de mai tîrziu; credincioşii s-au arătat reticenţi faţă de modificările textuale, care nu mai corespundeau cu ceea ce s-au obişnuit să audă în cadrul cultului public (cf. Janson 2004: 78). În plus, demersul său a fost primit cu neîncredere de unii clerici, care

BDD-A18 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:57:37 UTC)

considerau că Fericitul Ieronim diminuase autoritatea *Septuagintei*[1] şi care făcuseră deja cîteva obiecţii referitoare la calitatea traducerii. Fericitul Ieronim a fost nevoit să-şi apere traducerea şi să-şi expună metoda de lucru.

Asemenea majorităţii reflecţiilor antice privitoare la teoria traducerii, opiniile Fericitului Ieronim nu se constituie într-un sistem, ci au un caracter preponderent empiric. Deşi întrebuinţează metode moderne de traducere (echivalarea, transpoziţia, adaptarea etc.), Fericitul Ieronim nu este conştient de acestea. Încercînd să se exprime cît mai clar şi cît mai expresiv, el operează pe trei planuri: gramatical, estetic şi logic. Pasajele cele mai importante în care Fericitul Ieronim îşi exprimă opţiunile sale estetice şi literare se regăsesc în *Epistola 57 către Pammachius* (sau *De optimo genere interpretandi*) şi în *Epistola 106 către Sunia şi Fretela*.

Fericitul Ieronim îşi expune încă de la început principiile traducerii sale: „Căci eu nu numai mărturisesc, ci şi arăt fără sfială în traducerile pe care le-am făcut din greceşte, afară de Sfintele Scripturi – unde chiar şi ordinea cuvintelor este o taină -, că nu am tradus cuvînt cu cuvînt, ci sensul acestora”[2]. Deşi pretinde că în traducerea textelor sacre literalitatea este o condiţie *sine qua non*, în practică, Fericitul Ieronim este adeptul unei traduceri *ad sensum*. El consideră că inspiraţia Duhului Sfînt se revarsă asupra mesajului, şi nu asupra cuvintelor în sine. De aceea, scopul traducătorului nu este cel de a „vîna” cuvinte, ci de a reda cît mai limpede „adevărul simplu”. Păstrînd un respect profund tradiţiei clasice, Fericitul Ieronim deosebeşte între „interpres”, cel care traduce *verbum pro verbo*, şi „orator”, cel care respecta propoziţiile şi figurile de stil conforme uzului. Pentru a-şi argumenta concepţia, Fericitul Ieronim citează un pasaj din *De optimo genere oratorum*[3] a lui Cicero: „Am tradus cele mai alese discursuri din Attica, unul îndreptat împotriva celuilalt, ale celor doi mari oratori, Eschine şi Demostene[4]; şi nu le-am tradus precum un traducător, ci ca un orator, [ţinînd seama] de frazele lor, atît de forma cît şi de figurile de stil ale acelora, potrivind cuvintele în limba noastră. Prin urmare, nu am socotit necesar să traduc cuvînt cu cuvînt, ci am păstrat [doar] felul şi înţelesul tuturor cuvintelor. Căci am judecat că nu trebuie să-i enumăr [cuvinte] cititorului, ci, ca să zic aşa, să i le cîntăresc”[5]. Potrivit Fericitului Ieronim, traducerea textelor sacre este o artă dificilă, aproape imposibilă, iar

[1] Principala obiecţie venită din partea Fericitului Augustin.

[2] Ieronim, Ep.57, 5: “Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor me in interpretatione Graecorum absque scripturis sanctis, ubi et uerborum ordo mysterium est, non verbum e uerbo sed sensum exprimere de sensu”.

[3] De optimo genere interpretandi este titlul dat de însuşi Ieronim, după cum dovedeşte prologul său adresat lui Cromatius din Aquileea în deschiderea Comentariului la Iona: „Scripsi enim librum (...). Apologeticum quoque et De optimo genere interpretandi ad Pammachium”

[4] Este vorba despre discursurile *Despre coroană* al lui Demostene şi *Despre ambasada infidelă* al lui Eschine.

[5] Ieronim, Epistola 57, 5. Fragmentul citat de către Fericitul Ieronim face parte din prefaţa traducerii celor două discursuri ale marilor oratori greci, intitulată de către Cicero *De optimo genere oratorum*. Din păcate această praefatio s-a pierdut.

BDD-A18 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:57:37 UTC)

traducătorul este pus în fața unei alegeri inevitabile. Dacă este conservator şi pledează pentru o traducere textuală (*ad litteram*), riscă să ofere o traducere absurdă şi fără niciun înțeles; dacă este reformator şi optează pentru o traducere mai liberă (*ad sensum*), va fi acuzat de rea voință şi de falsificarea adevărului biblic.

Întreaga epistolă se bazează pe argumentația autorului că o traducere se realizează respectînd proprietățile limbii respective, caracteristicile acesteia, iar datoria traducătorului este aceea de a se exprima *cum elegantia*. Opțiunea estetică a Fericitului Ieronim este definită cu ajutorul a două dezbateri: una care corespunde cu modelul propus şi alta care sugerează modelul respins. Cea dintîi este descrisă printr-o sumă de caracteristici pozitive, menite să respecte vechile precepte stabilite de Horatius, Menandru, Plaut sau Caecilius: „decorem magis et elegantiam in translationem conservant". Traducînd *Cronica* lui Eusebiu, Fericitul Ieronim afirmă că a păstrat în traducere „eundem decorem"[6]. În concepția hieronymiană despre traducere sînt asociate trei caracteristici, aflate în relație de sinonimie: *puritas*, *elegantia* şi *decus*. *Elegantia* se definește prin poziția pe care o ocupă aceasta între cele două stadii formale: unul privitor la corectitudinea limbajului (*puritas*) şi celălalt la calitatea superioară a stilului (*decus*). Eleganța stilului se obține cu prețul unui efort care îl sileşte pe un traducător precum Cicero să modifice destul de mult originalul: „Cîte a trecut cu vederea în acelea, cîte a adăugat sau cîte a schimbat, astfel încît însuşirile altei limbi să le traducă prin însuşirile [graiului] său..."[7]. Ca să păstreze în limba latină caracteristicile limbii greceşti, Cicero avea să traducă „nu precum un traducător, ci precum un orator", utilizînd termeni aleşi în funcție de uzul latin (*verbis ad nostram consuetudinem aptis*). După Fericitul Ieronim, proprietățile unei limbi străine vor fi respectate numai dacă termenii aleşi sînt în conformitate cu uzul vremii (*consuetudo*) şi cu tradiția (*mos*). Cei ce nu respectă regulile traducerii pe care el le dictează şi le impune sînt *rustici*, iar traducerea lor este lipsită de valoare (*putida*) şi nu se potriveşte cu specificul limbii latine (*in Latino non resonant*).

Comparînd versiunile biblice ebraice, greceşti şi latine, Fericitul Ieronim subliniază diferențele lingvistice dintre acestea, anume topica lor diferită, figurile de stil individuale, termenii specializați, expresiile idiomatice proprii etc. Ținînd cont de aceste diferențe, dar şi de faptul că limba latină era o limbă săracă, incapabilă să reproducă *mot a mot* pe cea grecească, de pildă, Fericitul Ieronim sugerează că singura soluție rămîne parafraza. Deşi în cazul traducerii textelor sacre respinge parafraza, *Vulgata* Fericitului Ieronim prezintă numeroase parafrazări, adaptînd textul sacru particularităților latinei tîrzii. Potrivit opiniei lui Jean Bayet (1972: 765), Fericitul Ieronim „s-a străduit în traducerea Bibliei să folosească o latină aproape populară, în orice caz mai apropiată de limba vorbită a vremii sale".

[6] Ieronim, Epistola 57, 5.

[7] Ieronim, Epistola 57, 5: „Quanta in illis praetermiserit, quanta addiderit, quanta mutaverit, ut proprietates alterius linguae suis proprietatibus explicaret, non est huius temporis dicere".

BDD-A18 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:57:37 UTC)

Epistola 57 reprezintă, aşadar, un „micro-tratat" care respectă îndeaproape tradiţia întemeiată pe izvoarele ciceroniene. Reperele pe care le-a împrumutat Fericitul Ieronim sînt cele pe care le citim în tratatele lui Cicero: puritatea limbajului, respectarea caracteristicilor sale fundamentale şi a specificului său şi, în cele din urmă, întîietatea bunului gust. Sîntem în faţa unui tip de gîndire, de percepţie şi de creaţie estetică, aflate într-o înlănţuire indisolubilă. Traducerile Fericitului Ieronim oferă destule *testimonia* care dovedesc că respectarea elocinţei, cultivată de Cicero, este o constantă printre criteriile lingvistice ale traducerii.

Să observăm cîteva cazuri care ilustrează această grijă permanentă pentru eleganţa stilului în traducere. Fericitul Ieronim citează, în epistola sa către Pammachius, pasajele în care a justificat traducerea *Cronicii* lui Eusebiu. În prefaţa cărţii a treia a comentariului său la *Epistola către Galateni*, el afirmă că „ţelul meu nu este să caut faima cuvintelor mele, ci să obţin ceea ce a fost bine exprimat de altcineva, astfel încît să fie înţelese aşa cum s-au spus..."[8]. Autorul subliniază cît de dificil este demersul său, deoarece avea să renunţe la lectura autorilor clasici, impunîndu-şi totodată să studieze textul ebraic; din acest motiv şi-a pierdut „omnem sermonis elegantiam et Latini eloquii venustatem". *Epistola* 97, adresată senatorului roman Pammachius şi distinsei matroane Marcela readuce în discuţie eforturile Fericitului Ieronim de a respecta *elegantia* atunci cînd realizează o traducere: „m-am străduit, recunosc, să păstrez farmecul cuvintelor, făcînd o traducere de o eleganţă asemănătoare [...] şi să nu pierd unduirea elocinţei sale"[9]. *Epistola* 106 către Sunia şi Fretela abordează o noutate în domeniul scripturistic: autorul se preocupă de erorile care alterează sau diferenţiază traducerea latină a *Psalmilor* în comparaţie cu ediţia *Septuagintei*. Tratînd *Psalmul* 83, Fericitul Ieronim caută traducerea potrivită pentru expresia *in valle lacrimarum*. El adoptă termenul *plorationis*, fiindcă „noi urmărim, atunci cînd nu intervine nici o schimbare de sens, să păstrăm bunul gust al limbii latine"[10]. După cum remarcă Y. M. Duval (apud Banniard, 1988: 305 - 322), Fericitul Ieronim trebuie să modifice vechiul uz al limbii pentru a satisface *elegantia* clasică.

În *Epistola* 57 termenul *elegantia* fusese asociat, după cum am remarcat deja, cu diferiţi termeni din domeniul retoricii care au contribuit la precizarea sensului său (*decus* şi *puritas*). În *Epistola* 106 cîmpul semantic al termenului se restrînge pînă la sinonimie cu cel al termenului *proprietas*. Fericitul Ieronim spune, mai întîi, că orice traducător desăvîrşit trebuie să urmărească reproducerea caracteristicilor proprii unei limbi străine, sprijinindu-se pe specificul limbii sale: „hanc esse regulam boni interpretis, ut ιδιώματα linguae alterius, suae linguae exprimat

[8] Ieronim, In Galtos III, Praefatio: "Hoc habere propositum, non ut mea verba laudentur, sed ut quae ab alio bene dicta sunt, ita intelligantur ut dicta sunt...".

[9] Ieronim, Epistola 97, 3: „In ava laborasse me fateor, ut verborum elegantiam pari interpretationis venustate servarem ... et eloquentiae eius fluenta non perderem".

[10] Ieronim, Ep.106,54: „Et nos hoc sequimur, ut ubi nulla de sensu immutatio, Latini sermonis elegantiam conservemus.".

BDD-A18 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:57:37 UTC)

proprietate"[11]. Fericitul Ieronim remarcă apoi că este eronată credința potrivit căreia limba latină este „o limbă săracă " (*linguam angustissimam*) în raport cu greaca, deoarece orice traducere *mot a mot* este imposibilă: „Înşişi grecii - spune autorul – se străduiesc să traducă cele mai multe din ideile noastre prin perifrază, iar textele ebraice nu pot să le exprime printr-o traducere fidelă, ci sprijinindu-se pe caracteristicile limbii lor "[12]. Pentru menținerea unui stil elegant în traducere, autorul *Vulgatei* recunoaşte că a adăugat cuvinte în plus (un substantiv în acuzativ pe lîngă un verb) pentru ca fraza să nu rămînă incompletă şi ca să respecte caracterul idiomatic al limbii[13].

Caracterul şi sensul limbii conferă traducătorului acces la *elegantia*. Un alt sinonim al acesteia este termenul de ευφωνία. Mai întîi, autorul nostru avertizează că prea mult zel din partea traducătorului duce la o traducere care îşi pierde orice frumusețe: „perdes ευφωνίαν, et dum interpretationis κακοζηλίαν sequimur, omnem decorem amittimus"[14]. Prin urmare, Fericitul Ieronim spune că termenul *rectos* i-a fost preferat cuvîntului *iustos* din motive de eufonie latină: „Sed hoc propter ευφωνίαν ita in Latinum versum est"[15]. Eufonia şi înşiruirea curgătoare a cuvintelor justifică o amplificare a frazei: „Sed apud Septuaginta et apud Latinos pro ευφωνία, et verborum consequentia positum sit"[16]. Termenul de *ευφωνία,* după cum remarcă P. Courcelle în *Les lettres grecques* nu se referă doar la o simplă pronunție, ci, de asemenea la sensul intim al limbii şi la respectarea specificului ei.

Antonimele care fac referire la *elegantia* şi termenii care se aseamănă cu aceasta sînt foarte numeroşi. Nerespectarea specificului limbii atrage după sine critici severe din partea Fericitului Ieronim care afirmă că o astfel de traducere duce la utilizarea de „expresii greşite care nu se potrivesc cu limba noastră" şi contravin bunului gust. Adoptînd întocmai idiotismele greceşti, traducătorul realizează o traducere nepotrivită (*indecora translatio*). Dacă se va pierde în detalii, traducătorul va fi obligat, de asemenea, „să se piardă într-o traducere de prost gust" (*putida interpretatione*)[17]. Se poate vorbi, în cazul traducerilor Fericitului Ieronim, de o adevărată predilecție pentru varietate şi pentru sinonimie (Akroyd & Evans 2008: 525). Rareori traduce în acelaşi mod cuvinte sau sintagme care se repetă. De exemplu, termenul latin *clarificare* este redat de către Fericitul Ieronim prin sinonime precum *glorificare, magnificare* sau *honorificare* (*ibidem*).

Este impresionantă, aşadar, profunzimea gustului clasic care îl animă pe Fericitul Ieronim, chiar dacă a stat departe de Roma, oraşul a cărui limbă şlefuită îi

[11] Ieronim, Epistola 106, 3.

[12] Ieronim, Epistola 106,3: „Nec ex eo quis Latinam angustissimam putet, quod non possit verbum transferre de verbo; cum etiam Graeci pleraque nostra circuitu transferant, et verba Hebraica, non interpretationis fide, sed linguae suae proprietatibus nitantur exprimere".

[13] Ieronim, Epistola 106, 50.

[14] Ieronim, Epistola 106, 3.

[15] Ieronim, Epistola 106, 29.

[16] Consequentia este aici, fără îndoială, echivalentul ciceronian al lui compositio (Ieronim, Epistola 106,5).

[17] Ieronim, Epistola 106, 3.

BDD-A18 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:57:37 UTC)

dă măsura după care el judecă toate formele latinității. Într-adevăr, Fericitul Ieronim a manifestat interes pentru variabilitatea limbii latine în spațiu şi timp; observațiile sale provin dintr-o bogată experienţă personală, întreținută de călătoriile sale între Occident şi Orient, între *Urbs* şi *desertum*, între curtea lui Damasus şi Betleem.

În concluzie, traducerea textelor sacre rămîne o problemă dificilă care presupune o atitudine echilibrată față de problema exactității; devierile flagrante pot da naştere unor controverse nesfîrşite, în timp ce o fidelitate excesivă poate denatura mesajul în aşa măsură încît un cititor nespecializat nu mai înţelege nimic. În dauna contradicțiilor dintre teorie şi practică, concepția despre traducere a Fericitului Ieronim încearcă să concilieze, la nivel teoretic, cele două mari tradiții literare: clasică şi teologică.

Bibliografie

Akroyd, P. R., C. F. Evans, 2008, *The Cambridge History of the Bible*. *From the Beginnings to Jerome*, vol. I, Cambridge University Press

Bayet, Jean, 1972, *Literatura latină*, traducere de Gabriela Creția, Editura Univers, Bucureşti

Hagendahl, H., 1958, *Jerome and latin literature in Latin Fathers and the classics*, Göteborg, 1958 apud Michel Banniard, 1988, *Jerome entre l'Occident et l'Orient*, Paris, Etudes Augustiniennes, 1988, p. 305-322

Janson, Tore, 2004, *A Natural History of Latin*, Oxford University Press

BDD-A18 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:57:37 UTC)